

VERTIKALNA STRATIFIKACIJA JEZIKA I DRUŠTVA

Jagoda Granić
Filozofski fakultet, Split

UDK 81'276

Jezik je resnično ogledalo družbe, ker se spreminja in restrukturira glede na intenzivnost in hitrost sprememb v družbi kot celoti ali v posameznih družbenih skupinah. V množici jezikovne raznolikosti so štirje parametri variacij: diatopični, diahronični, diafazični in diastratični. Družbena stratifikacija implicira vertikalno stratifikacijo jezika: skupina višjega družbenega statusa uporablja visoko rangiran vertikalni stratum tudi v nezaznamovanih komunikacijskih procesih. Hierarhija sociolektov (diastratičnih varietet) in njim pridruženih družbenih skupin razdvaja prestižne od marginaliziranih in stigmatiziranih, ustvarja vrednostne konflikte. Družbena razslojenost se tako preslikava v jeziku, od tod tudi razslojenost jezika in razslojenost identitet.

vertikalna stratifikacija, sociolekti, družbene skupine, status, identiteta

Language is truly a mirror of society, since it changes and restructures according to the intensity and rapidity of changes in society as a whole or in social groups. In the set of language diversity there are four parameters of variation: diatopic, diachronic, diaphasic, and diastratic. Stratification of society implies vertical stratification of language: a group with a higher social status uses a high-valued vertical stratum even in unmarked processes of communication. The hierarchy of sociolects (diastratic varieties) and of their associated social groups separates the prestigious from the marginalised and stigmatised, creating conflicts of values. The multi-layered nature of society is thus projected into language, yielding layers in language and layers in identity.

vertical stratification, sociolects, social groups, status, identity

1 Jezik u društvu i društvo u jeziku

Odnos jezika i društva po mnogočemu je kompleksan i dinamičan. Hjemslevovski promatran, njihov odnos interdependencije (jedno uvjetuje drugo u oba smjera) u nekom drugom kontekstu, analogno relaciji ekvivalencije, implicirao bi identitetsku funkciju: *jezik = društvo*. No, ovakva bi tvrdnja bila prilično nategnuta jer jezik i društvo ipak nisu izomorfne kategorije. Osim toga, ima promjena u društvu koje se ne odražavaju u jeziku, i obrnuto, za neke promjene u jeziku teško je ili čak i nemoguće naći uzroke u društvu. Očito je, dakle, da bi se u bilo kojoj sociolingvističkoj analizi trebali izbjegavati stereotipi o relacijama socijalne strukture društva i strukture jezika.

»Život jezika«, odnosno njegovih različitih stratum, ovisi o mjerama i sankcijama jezične zajednice i njezine politike, eksplisitne ili prešutne. Utjecaj na jezičnu politiku očekivano je proporcionalan sa stupnjem u socijalnoj hijerarhiji jednako kao što je s njim proporcionalno ovladavanje najfunkcionalnijim idiomom u javnoj komunikaciji (Škiljan 1988: 18).

Kad je riječ o zajednici, dakako da ona živi i djeluje na nekom širem ili užem prostoru. No pridruženi joj jezik ne funkcionira različito samo u skupu horizontalne raznolikosti nego i u vertikalnoj stratifikaciji, u svakom pojedinom društvenom sloju.

Što se tiče samog raslojavanja jezika, razlikuju se četiri tipa: teritorijalno (dijalekti), funkcionalno (stilovi), socijalno (sociolekti) i

individualno (idiolekti) raslojavanje. U skupu jezične raznolikosti četiri su parametra varijacija: dijatopijski, dijafazijski, dijastratički i dijakronijski (Mićanović 2008). Dijatopijska varijacija odnosi se na različitost u prostoru. Dijafazijska varijacija označava varijetete koji se razlikuju po svojoj ekspresivnosti, što znači da je važan komunikacijski kontekst, okolnosti koje impliciraju i određeni stil. Dijastratička pak varijacija obuhvaća društvene i kulturne različitosti koje stvaraju različite jezične slojeve i jezične razine, dok dijakronijska varijacija pretpostavlja promjene u vremenu. Činjenica je da te varijacije nerijetko interferiraju. Tako se i u vertikalnoj stratifikaciji jezika prepoznaju i dijatopijske i dijafazijske varijacije, a ne samo dijastratičke. Budući da nam je namjera upravo propitati odnos između dviju vertikalnih stratifikacija, zadržat ćemo se samo na onim promjenama koje su posljedica međusobnih utjecaja jezika i društva.

2 Slojevitost društva i slojevitost identiteta

Iako je socijalna stratifikacija vertikalna *sui generis*, činjenica je da se svako društvo (kao skup manjih zajednica determiniranih različitim parametrima) nalazi na nekom geografskom prostoru koji ga umnogome determinira. Osim toga neke društvene grupe koje, primjerice, žive u istoj urbanoj sredini razlikuju se upravo po tome u kojoj gradskoj četvrti žive, jesu li na gradskoj periferiji, u predgrađu (primjerice u *faveli* ili *slumu*) ili nisu. Dakle, važno je u kojem su od koncentričnih krugova oko gradske jezgre (centra). I u ovom slučaju postoji nekakva horizontalna raznolikost na mikroplanu (neovisno o tome je li riječ o manjem gradu ili megapolisu) koja se podudara s vertikalnom stratifikacijom: primjerice, na gradskoj periferiji, u siromašnim četvrtima, žive grupe na društvenoj margini, nisko ili najniže pozicionirane na društvenoj ljestvici. Gradski je idiom višeslojan, a produkt njegove vertikalne stratifikacije različiti su sociolekti – od *argota* do funkcionalnih stilova (Granić 1999).

U svakom društvu, a ne samo u visoko stratificiranom kastinskom, postoji hijerarhija društvenih grupa, neovisno o njihovim parametrima: rodu/spolu, podrijetlu, obrazovanju, političkoj moći, bogatstvu, ideologiji ili religiji itd. Naime, u svakom su društvu barem dvije grupe (moćna, privilegirana i slaba, marginalizirana), ako ne i više njih, jer nijedno društvo nije homogeno. Pojedinci se grupiraju s obzirom na svoja pertinentna obilježja po kojima se upravo razlikuju od drugih, i to tako da istovremeno pripadaju različitim grupama.

Slojevitost društva preslikava se i u jeziku, pa odatle i slojevitost jezika i slojevitost identiteta. Budući da je svaki društveni sloj obilježen, prepoznatljiv, očito je da ima i svoj identitet po kojem je upravo to što jest i što ga čini drugačijim od drugog društvenog sloja. Oko pojma *identitet* istodobno koegzistiraju dva procesa suprotnih smjerova: jedan je inkluzivni, a drugi ekskluzivni, no oba zapravo stvaraju dva identiteta: MI i ONI/DRUGI. Po svojstvima se sami prepoznajemo, identifikiramo ili nas po njima prepoznaju Drugi. Ranko Bugarski za prvi kaže da je »postignuti ili nastanjeni« identitet, a za drugi da je »pripisani ili pridati« identitet.

Pri tome je identitet neizostavno složen od niza komponenti, jer se socijalni prostor konstituiše ukrštanjem i preklapanjem različito zasnovanih društvenih grupa, koje sačinjavaju isto tako višestruko okarakterisani pojedinci, pa je otuda tu zapravo reč o skupovima parcijalnih identiteta čiji zbir obrazuje apstraktniju celinu koju možemo uslovno nazvati ukupnim identitetom date ljudske grupe ili jedinice.

(Bugarski 2010: 13)

Budući da je identitet, osim što je dinamičan, pluralan, očito je da se u njegovoj dekonstrukciji mogu odijeliti sve njegove komponente. Svaki identitet ima više razina, više slojeva: teritorijalni (lokalni, regionalni, europski, globalni), etnički, nacionalni, kulturni, religijski, generacijski, rodni, politički, profesionalni i dr. Njima treba dodati

i druge društvene parametre: stupanj obrazovanja, status, primanja, imovinsko stanje itd.

Izabравši metaforu »ljuštenja« slojeva identiteta, Tonko Maroević slaže »ljuske identiteta« jednu po jednu, svaku vrijednu na svoj način, ali i onu posebno vrijednu koja bi iz nekog razloga mogla biti uskraćena ili nijekana i koje se baš zato nitko ne želi odreći jer smatra da bi upravo zbog nje izgubio svoj ukupni identitet, individualni i kolektivni.

Jezični identitet ili »jezik u identitetu« (Bugarski 2010) označava jezičnu komponentu individualnog ili kolektivnog identiteta kojom pojedinac bira jezične jedinice te će njima u određenom komunikacijskom kontekstu iskazati svoju pripadnost određenoj društvenoj grupi. Naime, »projiciranje identiteta ipak najjasnije dolazi do izražaja u diskursu, u komunikacijskoj interakciji, kad pojedinac iz svojega jezičnog repertoara, komunikacijskom kompetencijom, odabire izraze kojima će izvoditi svoj vlastiti identitet« (Kalogjera 2007: 261). Izbor je intencionalan i ne nužno uvijek jednak, jer upravo njime taj isti pojedinac iskazuje svoje više-struke identitete pripadajući istovremeno različitim društvenim grupama. U diskursu je ponekad i najmanja jezična jedinica dovoljna za demonstraciju pripadnosti nekoj zajednici. Nekad je to izbor pisma, dijalekta, žargona ili nekog drugog idioma. U svakom slučaju, jezičnim se identitetom može iskazati lokalni, regionalni, etnički, nacionalni ili neki drugi identitet. U mreži identiteta on je samo jedan među mnogima, *primus inter pares*. Dakako, koji će se jezični identitet u pojedinom komunikacijskom kontekstu iskazati, i kojeg stupnja, ovisi o pojedincu ili zajednici. Ako je u pitanju onaj jačeg stupnja, nerijetko je to upravo primarna informacija u komunikaciji – dakle jakobsonovska ekspresivna funkcija ispred je poetske funkcije fokusirane na samu poruku. Identitetska funkcija jezika veoma je jaka pa je mnogi smatraju najvažnijom funkcijom jezika (Granić 2007: 198).

¹ Osnova konstrukcije identiteta primarno je društvena.

Kao što u svakom društvu postoje viši i niži društveni slojevi, tako i slojevitost identiteta pretpostavlja hijerarhiju »ljuski« koju, dakako, utvrđuje svaka zajednica, svaka društvena grupa (ili pojedinac) za sebe. Koja će od njih biti »vanjska«, najuočljivija i najotpornija, ovisi o tvorcima identiteta, ali i o kontekstu. Ni vrijednosni kriteriji nisu univerzalni niti mogu biti, jer su i zajednice različite ili, bolje rečeno, takve su upravo zbog različitih vrijednosnih kriterija. Dakako, budući da je identitet fluidan, lako se mijenja i poprima neke druge oblike, onda ni njegova slojevitost nije zauvijek ista. Neke »ljuske« u tom »ljuštenju« slojeva hoćimice ili same otpadnu, a time i postojeći identiteti, ali zato nastaju novi. Paradoks nestanka postojećeg i stvaranja novog u podlozi je (re)konstrukcije svakog identiteta,¹ pa i jezičnog, tim više jer je i jezik dinamična kategorija.

3 Vertikalna stratifikacija jezika

Vertikalna stratifikacija jezika, tj. dijastratička varijacija, blisko je povezana s horizontalnom raznolikošću, a među njima ima i podudarnosti. No budući da je upravo ona u fokusu našeg promatranja, ograničit ćemo se na sociološke kriterije, a geografske ćemo ovdje zanemariti. Pritom treba povesti računa o relevantnim kriterijima. Izvjesno je da stratifikacija društva, koja je sama po sebi vertikalna, implicira i vertikalnu stratifikaciju jezika, što je davno pokazao William Labov (1966) na primjeru socijalne stratifikacije govora New Yorka, prema kojoj se prestižni oblici šire na račun stigmatiziranih oblika.

Za precizno određenje vertikalne stratifikacije važno je odrediti koji se sociolekti sa svojom funkcionalnom matricom mogu naći na hijerarhijskoj ljestvici. Deskripcija sociolekata u bilo kojem društvu u domeni je jezične politike, ali i njihova selekcija. Nisu, naime, svi sociolekti društveno relevantni jer nisu jednako funkcionalni, razlikuju se u komunikacijskom dosegu koji je i inače važan kriterij »preživljavanja« bilo kojeg idioma.

No tu je nastao problem jer se, za razliku od deskripcije sociolekata i određivanja njihova komunikacijskog konteksta, sociolingvistika mučila s određivanjem čvrstih kriterija komunikacijskog dosega za njihovu valorizaciju, pa su spoznaje o tome nerijetko bile neznanstvene, intuitivne i nelingvističke. I stavovi prema jezicima često počivaju na iracionalnim kriterijima, oni su zapravo mentalni konstrukti koji obuhvaćaju tri komponente: kognitivnu (uvjerenja i stereotipi), afektivnu (evaluacije) i bihevioralnu (Garrett 2007: 116).

Naime, društvena svijest o jeziku počiva na individualnoj svijesti govornika koji je istovremeno član više društvenih grupa. One su u stalnoj interakciji a rezultat je (novo)formirana društvena svijest. Budući da je jezik govornicima, kako kaže Radoslav Katičić (1986), uvijek i nosilac nekih vrijednosti i da se prema njemu opredjeljuju, on im je simbol pripadnosti. Nije zadatak lingvistike i sociolingvistike donošenje vrijednosnih sudova i pristrano opredjeljivanje, ali jest proučavanje tih sudova i stavova. Rezultati recentnih sociolingvističkih istraživanja pokazuju da čak i subjektivni stavovi o jeziku, o svakom njegovu stratumu, mogu i trebaju biti objekt znanstvenog proučavanja pa se u tom smislu napravio korak naprijed. Naime, upravo na temelju tih novih spoznaja i jest moguće odrediti hijerarhijsku ljestvicu sociolekata, ali za svako društvo posebnu, prema njegovim kriterijima.

Na toj se ljestvici na najvišem mjestu očekuje standardni jezik kao funkcionalno polivalentan idiom najvećeg komunikacijskog dosega. Grupa višeg ili najvišeg društvenog statusa koristi visoko rangiran vertikalni stratum čak i u neobilježenim komunikacijskim procesima. Premda je standard »više prilagođen komunikacijskim potrebama klase ili društvene grupe koja je na vlasti, to ne znači da se standard nužno te-

melji na jezičnoj osnovi razgovornog idioma upravo te klase ili grupe.« (Škiljan 1988: 18)

Na stepenici niže je supstandard kao idiom koji teži standardu, ali se s njim ne podudara u svim elementima i na svim jezičnim razinama. Zatim slijedi *slang* te još niže rangirani *argot*.² No kad je riječ o žargonu, pojavljuje se terminološki problem (Bugarski 2006) jer se žargon definira i kao jezik ulice, ali i kao profesionalni idiom (jezik struke) koji je zapravo funkcionalni stil standardnog jezika te stoga visoko pozicioniran na ljestvici jer se koristi u određenom komunikacijskom kontekstu. Žargon je primarno vezan za društvenu grupu, najčešće mlađu populaciju, vrlo je dinamičan, brzo se mijenja. Leksički je produktivan, gramatički fleksibilan, veoma ekspresivan i naglašeno metaforičan. U posljednje vrijeme s pravom postaje predmet sociolingvističkih istraživanja, iako je bio opterećen stereotipima kao manje vrijedan sociolekt koji ne zaslužuje znanstveni pristup.

Slang bi bio žargon s društvene margine pa onda zato i još nižeg ranga. Oni koji ga upotrebljavaju riskiraju, kaže Julie Coleman (2012), da ih se identificira kao neobrazovane, nekulturne. Ukratko, takvi su govornici stigmatizirani. No Coleman upozorava i na ambivalentne stavove prema *slangu*: za jedne je kreativan i poetičan, za druge vulgaran, ružan i trivijalan. Njegov se status u međuvremenu promijenio jer su se promijenile i društvene okolnosti (utjecaj medija, interneta, industrije zabave) pa postaje poželjan, a time i povećava svoj komunikacijski doseg.

Argot je pak na samom dnu vrijednosne ljestvice kao tajni jezik kriminalnog miljea, stoga najmanje poznat, s najizraženijim semantičkim pomacima koji hotimično stvaraju šum u komunikaciji s *outsiderima*. Mijenja se onda kad i njima iz nekog razloga postane transparentan.

Svi ovi vertikalni stratumi u neposrednom su kontaktu, više ili manje utječu jedni na

² U klasifikaciji ovih sociolekata vlada velika terminološka zbrka pa jedni ne prave razliku među njima, drugi pak izjednačavaju *slang* i *argot*.

druge (ovisno o izvanjezičnim razlozima), a rezultat je *code-mixing*.

4 Hijerarhija sociolekata i društvenih grupa: konflikti vrijednosti

Raslojenost društva očituje se u antagonizmima između raznih društvenih grupa. Nekad su te netrpeljivosti eksplicitne, nekad su prikrivene, ali one definitivno postoje i mogu biti razlog nestajanja pojedinih grupa. Dinamika njihova nastajanja i nestajanja, dakako, korespondira i s događanjima u široj zajednici i izvan nje, u regiji i svijetu. Grupe imaju svoje mjesto u društvu bilo da su se same za to izborile ili su im to mjesto osigurali drugi. Svaka od njih ima viši ili niži društveni status, pa odatle i hijerarhija društvenih grupa. One na visokim pozicijama uživaju društveni ugled, otvaraju im se kanali javne komunikacije. Najmoćnije društvene grupe nemaju samo pristup nego i vlast nad tim kanalima (Škiljan 2000) te njihovim posredstvom utječu na kreiranje i provođenje ukupne politike, pa i one jezične. U javnoj komunikaciji koriste standard³ ili supstandard, a biti član takve zajednice znak je prestiža.

Na suprotnoj strani, oni nepoželjni guraju se na društvenu marginu, nemaju nikakva utjecaja u društvu, rijetko su ili nikako prisutni u javnosti (osim možda u negativnom kontekstu). Takvi se, stigmatizirani, sami počinju zatvarati u svoje mikrosvjetove, ne dopuštajući ulaz bilo kojem *outsideru*. U tome im pomažu specifični idiomi – žargon (kao jezik ulice) i *argot* – koji postaju njihov identifikacijski znak.

Privilegirani i stigmatizirani, oni koji imaju i oni koji nemaju nikakvu moć u društvu, predstavljaju dvije granične kategorije, no u hijerarhiji društvenih grupa između tih krajnjih točaka u međusloju su još neke druge društvene grupe obilježene svojim sociolek-

tima.⁴ To su, primjerice, različiti profesionalni žargoni koje koriste profesionalne društvene grupe, od kojih su neke i društveno utjecajne pa svoj utjecaj upravo posreduju svojim idiomom. Ono što obilježava njihov sociolekt vremenom postaje svojina i drugih, bilo da je riječ o neologizmima, posuđenicama ili sintaktičkim kategorijama.

U klasnim društvima u kojima je visoko obrazovanje privilegij bogatih i moćnih, a koji omogućuje stjecanje i jezične i komunikacijske i pragmatičke kompetencije, prepoznajemo poznatu Bernsteinovu dihotomiju, tj. »razrađeni« (*elaborated code*) i »ograničeni kod« (*restricted code*). U tom slučaju postoji podudarnost u hijerarhiji društvene grupe i pridruženog joj sociolekta. Basil Bernstein (1971) zastupa tezu da govornik, određen svojim jezikom, teško mijenja svoj socijalni položaj, premda je »ograničeni kod« pridružio, uz »razrađeni«, i srednjem društvenom sloju koji će se njime služiti u komunikaciji s nižim slojem (*working class*), pa su prema tome govornici srednje klase diglosijska zajednica. No isto to, smatra Bernstein, ne vrijedi i za radničku klasu koja posjeduje samo »ograničeni kod«. Međutim, danas je stupanj obrazovanja postao presudan faktor jer su zahvaljujući obrazovanju na prestižnim sveučilištima i pripadnici britanskog nižeg društvenog sloja naučili prestižni standard, tzv. *RP English*.

Praksa pokazuje i da svi oni koji prema sociološkim kriterijima ne pripadaju višem društvenom sloju, a u međuvremenu su napredovali u socijalnoj hijerarhiji i stekli ugled u društvu, imaju za cilj steći kompetenciju u sociolektu najvišeg ranga (najčešće je to standardni jezik) i time u potpunosti dokazati svoje novo »članstvo«. Dojučerašnji *outsideri* tako postaju *insideri*.

U društvima u kojima kompetencija u standardu nije nužna da bi se njegovi članovi

³ Ulogu standarda kao službenog jezika (u svim državnim institucijama, u školama, medijima) ne može preuzeti nijedan drugi idiom nižeg ranga u hijerarhiji sociolekata (Granić 1999: 273).

⁴ Ima sociolekata koje više determiniraju društvene situacije u kojima se koriste, a manje pripadajuće im društvene grupe.

mogli smatrati pripadnicima višeg društvenog sloja (elite), postoji neki drugi sociolekt koji uživa prestiž, koji je visoko na ljestvici sociolekata. To je najčešće razgovorni, kolo-kvijalni idiom obrazovanijeg sloja, supstandard koji se često koristi u prostoru javne komunikacije u kojem ima i drugih nestandardnih idioma. »Neki su od njih 'slobodniji', neki 'restriktivniji', neki vode slobodi, a neki u ne-slobodu jer su nametnuti.« (Granić 2011: 162)

Očito je da hijerarhija sociolekata (dijastatičkih varijeteta) i njima pridruženih društvenih grupa razdvaja prestižne sociolekte od marginaliziranih i stigmatiziranih, stvara konflikte vrijednosti. No ona, kao ni bilo koja druga hijerarhija, nije nepromjenjiva. Mijenjaju se društvene okolnosti na mikroplanu i na makroplanu, mijenjaju se i sociološki kriteriji, a to onda znači da i sociolekti i društvene grupe mijenjaju svoje mjesto na ljestvici. No ako za to i postoje opravdani razlozi, činjenica je da sve promjene ponajprije ovise o volji moćnih koji u svojim rukama imaju društvenu kontrolu i kontrolu javne komunikacije. Oni produbljuju konflikte ili ih minimiziraju, ovisno o vlastitim interesima.

5 Jezik kao atribut društvene moći i nemoći

Jezik je odavno premašio svoju primarnu komunikacijsku i ojačao simboličku funkciju do te mjere da je u nekim slučajevima postao »instrument diskriminacije određenih društvenih grupa.« (Bugarski 1986: 34) Ideološka manipulacija jezikom i jezična mistifikacija samo dodatno pojačavaju njegovu moć, odnosno moć društvene grupe čije je on sredstvo komunikacije. Dakako, jezik može biti i indikator društvene nemoći jer zauzima najniže mjesto na hijerarhijskoj ljestvici sociolekata. Jezična nejednakost i društvena neravnopravnost tako se međusobno isprepliću bivajući u jednoj sinkroniji uzrok, a u drugoj posljedica. Da bi se te razlike smanjile, ali ne nasilnim ujednačavanjem, bilo bi

dovoljno da se svim članovima društva, neovisno o tome kojim društvenim grupama pripadaju, omogući stjecanje kompetencije u onom sociolektu koji im osigurava pristup svim kanalima javne komunikacije. Pristup naravno ne znači i vlast nad tim kanalima pa je potpuna jednakost *a priori* isključena. Ali daje nadu marginaliziranim da mogu promijeniti svoj društveni i jezični status, a i to je neki znak slobode i demokracije. O tome koliko je stroga i oštra stratifikacija jezika, ovisi i stupanj socijalne mobilnosti (Labov 2003). Velika socijalna mobilnost upućuje na egalitarno društvo (Coulmas 2005), dakako ne u doslovnom smislu riječi, ali to jest društvo pozitivno konotirane liberalne jezične politike.

Literatura

- BERNSTEIN, Basil, 1971: *Class, Codes and Control: Theoretical Studies Towards a Sociology of Language*. London: Routledge–Kegan Paul.
- BUGARSKI, Ranko, 1986: *Jezik u društvu*. Beograd: Prosveta.
- BUGARSKI, Ranko, 2006: *Žargon: lingvistička studija*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- BUGARSKI, Ranko, 2010: *Jezik i identitet*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- COLEMAN, Julie, 2012: *The Life of Slang*. Oxford: Oxford University Press.
- COULMAS, Florian, 2005: *Sociolinguistics: The Study of Speaker's Choice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- GARRETT, Peter, 2007: Language Attitudes. Carmen Llamas, Louise Mullany, Peter Stockwell (ur.): *The Routledge Companion to Sociolinguistics*. London, New York: Routledge. 116–121.
- GRANIĆ, Jagoda, 1999: Gradski idiomi i eksplicitna norma – dvosmjerni proces. Lada Badurina, Nada Ivanetić, Boris Pritchard, Diana Stolac (ur.): *Teorija i mogućnosti primjene pragmatolingvistike*. Zagreb, Rijeka: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku. 271–277.
- GRANIĆ, Jagoda, 2007: Identitet na granici. Jagoda Granić (ur.): *Jezik i identiteti*. Zagreb, Split: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku. 195–267.

- GRANIĆ, Jagoda, 2011: Sloboda jezika ili sloboda jezikom? Vera Vasić (ur.): *Jezik u upotrebi = Language in Use*. Beograd: Društvo za primenjenu lingvistiku Srbije, Filološki fakultet, Novi Sad: Filozofski fakultet. 155–165.
- KALOGJERA, Damir, 2007: Slojevitost iskazivanja identiteta. Jagoda Granić (ur.): *Jezik i identiteti*. Zagreb, Split: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku. 259–267.
- KATIČIĆ, Radoslav, 1986: *Novi jezikoslovni ogledi*. Zagreb: Školska knjiga.
- LABOV, William, 1966: *The Social Stratification of English in New York*. Washington: Center for Applied Linguistics.
- LABOV, William, 2003: Some Sociolinguistic Principles. Christina Bratt Paulston, G. Richard Tucker (ur.): *Sociolinguistics: The Essential Readings*. Malden, MA, Oxford, Melbourne, Berlin: Blackwell Publishing. 234–250.
- MIĆANOVIĆ, Krešimir, 2008: *Hrvatski s naglaskom: standard i jezični varijeteti*. Zagreb: Disput.
- ŠKILJAN, Dubravko, 1988: *Jezična politika*. Zagreb: Naprijed.
- ŠKILJAN, Dubravko, 2000: *Javni jezik*. Zagreb: Izdanja Antibarbarus.